

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
MƏDƏNİYYƏT NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN XALÇA MUZEYİ

TƏSVİRİ VƏ DEKORATİV – TƏTBİQİ SƏNƏT MƏSƏLƏLƏRİ

Xüsusi buraxılış

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI
MƏDƏNİYYƏT VƏ TURİZM NAZİRLİYİ

YUNUS EMRE ENSTITUSU

AZƏRBAYCAN XALÇA MUZEYİ

“TÜRK DÜNYASININ ORTAQ DİLİ – NAXIŞLAR”

I BEYNƏLXALQ SİMPOZİUMU

2-3/06/2016

**Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi,
Yunus Əmrə İnstitutunun Bakı Türk Mədəniyyət Mərkəzi,
Azərbaycan Xalça Muzeyinin
birgə təşkilatçılığı ilə**

**I Beynəlxalq
“Türk dünyasının ortaq dili – naxışlar”
simpoziumunun materialları**

2-3 iyun 2016-cı il

Bakı - 2018

Elmi heyət:

Şirin Məlikova,

*Azərbaycan Xalça Muzeyinin direktoru,
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
ICOM-Azərbaycan Milli Komitəsinin sədri*

Mustafa Karataş,

*sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru
(Neveşehir Hacı Bektaş Veli Universiteti / Bakı Dövlət Universiteti)*

Prof. Dr. Abdildacan Akmataliyev

(Bişkek Elmlər Akademiyası)

Prof. Dr. Firudin Cəlilov

(Bakı Avrasiya Universiteti)

Prof. Dr. Filiz Nurhan Ölməz

(Ahi Evran Universiteti)

Prof. Dr. H.Feriha Akpınarlı

(Qazi Universiteti)

Prof. Dr. Nuran Kayabaş

(Ankara Universiteti)

Prof. Dr. Olcabay Karatayev

(Kastamonu Universiteti)

Röya Tağıyeva

*Sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor
(Azərbaycan Dövlət Mədəniyyət və İncəsənət Universiteti)*

Prof. Dr. Selçuk Mülayim

(Təqaüdüçü sənət tarixçisi)

Prof. Dr. Şakir İbrayev

(Avrasiya Dövlət Universiteti - Qazaxıstan)

Prof. Dr. Tursuncan Savut Udmuş

(Şincan Universiteti)

Dos. Dr. Mustafa Aksoy

(Marmara Universiteti)

Sevil Sadıxova

*Sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor
(Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası)*

Aida Sadiqova

*Sənətşünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
(Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası)*

**Materiallar toplusunun redaksiya heyətinin fikirlərini əks etdirməyə bilər,
müəllif redaksiyasında dərc edilir**

Aysen Soysaldı	
Türk motifləri.....	4
Aytən Əhmədova	
Azərbaycan orta əsr xalçalarında zoomorf.....	10
Berna Sevinç	
Anadolu və Türk dünyası halılarında bəzi yanaşlar və üslup birliyi.....	16
Dürdanə Qədirova	
"Malibəyli" xalça naxışlarının semantikasi.....	22
Elmira Gül	
Orta Asiya və Azərbaycan xalçalarında tayfa gölləri və damğalar.....	26
Firudin Ağasıoğlu	
Pazırq xalısının naxışları.....	29
Xədicə Əsədova	
Sankt-Peterburq muzeylərində qorunan xalılar üzərindəki türk naxışları	38
Kubra Əliyeva	
Türk dünyasında naxışların tarixi köklərinin düzgün araşdırma üsulları.....	43
Mustafa Aksoy	
Türkiyə'deki tarixi kilimlər ilə halılardakı damğaların kökeni.....	49
Mustafa Karataş	
Bir iletisim kanalı olaraq türk yanaşları.....	54
Məmmədhüseyn Hüseynov	
Xalçalarda "Tənqri xan", "Evren" və "Ox" motivləri".....	60
Огулджерен Хаджиева	
Преемственность традиций коврового орнамента туркменского и тюркских народов.....	65
Özkul Çobanoğlu	
Türk dünyası kultür ekolojisinin dokuma sanatı bağlamında Anadolu və Azərbaycan	
"Kuşlu halıları" üzerine tespitler.....	73
Röya Tağıyeva	
Türk xalçasının simvolikasi türk xalqlarının etnoidentikliyinə amili kimi.....	78
Сабира Алимбекова Шереханқызы	
Гобелен және кілем тоқу қазақ халқының қолөнері.....	82
Şirin Məlikova	
"Həyat ağacı" ənənəvi xalq mədəniyyətində əsas arxetipik obraz kimi.....	87
Telman İbrahimov	
Çələbi xalçası, onun mənşəyi və simvolikasi.....	91
Tariel Bəşirov	
Türkün İnançı, Tarixin Qazancı.....	95
Vidadi Muradov	
Türk dünyası xalçalarında "Əjdaha" motivi.....	101
Yaşar Çoruhlu	
Türk dünyası halı və düz dokuma yaygılarında kozmolojik və simgesel anlamı olan bəzi motif, şəkil və düzenlemələr üzərinə düşüncələr.....	105

Yrd. Doç. Dr. Mustafa Karataş

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

mustafakaratas@nevsehir.edu.tr,

mustafakaratas2003@yahoo.com

BİR İLETİŞİM KANALI OLARAK TÜRK YANIŞLARI

Özet

Türk kültürünün maddî unsurları içinde Türk halı ve düz dokuma (cicim, zili, sumak) sanatı ürünlerinin çok önemli bir yeri vardır. Bu ürünlerde çok farklı şekillerde ve renklerde görülen yanışlar, çeşitli alfabelerle yazıya geçirilen Türkçe gibi binlerce yıllık Türk tarihinin, duyu ve düşünce dünyasının izlerini günümüze kadar taşıyan Türk kültürünün görsel bir kütüphanesi özelliği taşımaktadır.

İnsan var olduğu andan itibaren duyu ve düşüncelerini çeşitli kodlar ve kanallarla ifade etmektedir. Bu ifade biçimlerinden biri olan sanatı da bir dil olarak değerlendirmek mümkündür. Bu sanat eserlerinden biri de halılardaki yanışlardır. Duygu ve düşüncelerin bir ifade biçimi veya "dil"i olarak değerlendirilebilen yanışlar, halı ve düz dokuma yaygılardaki şekliyle (görsel sanat) ve adıyla çok özel bir yere sahiptir.

Yanışlar yerini tuttukları unsurların (nesne, kavram) iplik ve renkle üretilmiş bir iletisidir. Bu ileti (mesaj) hem bir biçim hem de bir kelime (yanış adı) olarak dokuyucu ile o yanışı gören kişi(ler) arasında bir iletişimin gerçekleşmesini sağlar. Sanatın duyu ve düşünceleri iletme işlevi veya özelliği halı ve düz dokuma sanatında da söz konusudur. Dokuyucu bir taraftan ürettiği halıdaki yanışlarla estetik bir kaygı ile sanatsal bir içeriğe biçim verirken diğer yandan da duyu ve düşüncelerini bu biçimle ve o biçimin adıyla ifade etmektedir. Bu nedenle her yanış bir göstergedir ve bu göstergeler de farklı türlerde (görüntüsel gösterge, simge veya dil göstergesi) karşımıza çıkmaktadır. Ancak hangi türde olursa olsun tüm yanışlar bir "şey" in yerini tutar ve bir anlam ifade ederek bir iletişim sağlar.

Bu bildiride, yanışların iletişim sağlama özellikleri, gösterge olup olmadıkları, türleri ve bir gösterge olarak neyi gösterdikleri üzerinde durulacaktır. Ayrıca Türk dünyasının "ortak dili" olarak kabul edilen yanışların ve anlamlarının bilinmesinin Türk dünyası açısından önemi konusunda da tespitlerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Motif, Türk Yanışları, İletişim, Halı/Kilim, Gösterge

1. Yanış Kavramı ve Terimi

Göçerevli yaşamın temel bir ihtiyacı olan halı ve düz dokuma yaygılar, Türklerin zihnindeki kavramları, iplik aracılığıyla somutlaştırıp uyguladığı önemli bir maddî kültür ögesidir. Nesnelerin taklit edilmesiyle oluşan somut şekiller veya dünya görüşünün, duyu ve düşüncelerin yansıtılmasıyla beliren soyut şekiller, Türk halı ve düz dokuma sanatında yanışların (motif), desenlerin ve kompozisyonların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yanış (nakış, motif), desen, kompozisyon terimleri halı ve düz dokuma sanatında bir bütün olarak karşımıza çıkan tamamlanmış bir eserin yapı birimleridir. Bu yapı birimleri iç içedir ve bunların en küçüğüne yanış, yanışların belli bir düzene göre istif edilmesine desen ve bütün desenlerin belli bir düzen içerisinde yerleştirilmesine ve böylece oluşan tamamlanmış yapıya kompozisyon adı verilmektedir.

Türk halı ve düz dokuma sanatında, "Her biri tek başına bir varlık taşımadığı halde, bir bütünün bir bezemenin bir süsün anlamlı parçası" olarak tanımlanan yanış için kaynaklarda veya yörelerde genellikle *motif*, *nakış*, *desen*, *model*, *nakış*, *yanış* (*yağmıç*, *yagnış*), *oyu*, *tabak*, *su*, *nanış*, *örenek ve organtı* (*öğrenti*) vb. adların kullanıldığı görülmektedir.

Güzel sanatlar, halıcılık, sanat tarihi vb. alanlarda çalışan araştırmacıların çoğu *motif* terimini tercih etmesine rağmen Anadolu Türk halı ve düz dokuma sanatının icra edildiği yörelerde bu kavram için halk arasında en yaygın kullanılan terimin *yanış* olduğu ve *yanec*,

yaneş, yangış, yamış, yanışa, yanıç, yanuç, yağmış gibi şekillerinin de kullanıldığı tespit edilmiştir (Karataş 2013a: 1-8).

2. İletişim ve Yanışlar

Yeryüzünde var olan bütün canlıların kendi türlerine özgü bir iletişim sistemleri bulunmaktadır. En gelişmiş varlık olan insan, kendisinde hazır bulunan ses organları (ses aygıtı) vasıtasıyla çıkardığı sesler, beden dili, jest ve mimikler, şekiller, sembolik anlamlar yüklenen birtakım nesnelere ve göstergelerle iletişim kurabilen bir canlıdır. Toplumsal bir varlık olan insan, çok farklı ortamlarda ihtiyacına göre yukarıda ifade edilen iletişim biçimlerini kullanmaktadır.

İnsanlar toplumsal hayat içerisindeki bütün iletişimlerinde anlamlı göstergeler kullanırlar. Bu göstergelerin bir kısmı dil dışı (jest, mimik, beden dili, nesne vb.), bir kısmı ise doğal dilden (Türkçe, Rusça, İngilizce vb.) oluşmaktadır. Bütün bu iletişim kanallarının içinde insanın sahip olduğu dil (doğal dil), en gelişmiş olanıdır. Hangi tür göstergeler kullanılırsa kullanılsın insanlar arası iletişimde kullanılan bütün göstergelerin ortak özelliği, bunların toplumda aynı anlamla kodlanmış olmasıdır. Çünkü iletişimin gerçekleşebilmesi için karşılıklı bir anlaşmanın, bilgi alışverişinin oluşması gerekir (Erdem, Karataş vd. 2015: 69-71).

İletişim, "...bireyler, gruplar ya da toplumlar arasında söz, mimik, jest, yazı, görüntü vb. yollarla bilgi, düşünce, duygu ve inanç alışverişini sağlayan etkileşim sürecidir." (Demiray: 1994: 13). Çok çeşitli iletişim kanalları içerisinde insanın kullandığı en gelişmiş iletişim kanalı (iletişim öğeleri içerisindeki adıyla kod) sözlü veya yazılı ifade biçimleriyle doğaldır. İnsan; konuşabilme, öğrenebilme, anlamlı bilgiler üretebilme ve üretilen bilgiyi çözümlenerek algılayabilme özellikleriyle diğer canlılardan ayrılmaktadır. İşte insanın bunları yapabilmesi dille gerçekleştirilen iletişimle mümkün olmaktadır (Günay 2004: 219).

İnsanlar arası iletişimin gerçekleşebilmesi için temel iki şart, sürecin istendik/istenilen ve amaca yönelik olması ve "verici" ile "alıcı" arasında bir bilgi aktarımının gerçekleşmesidir. Bu şartların gerçekleştiği bir iletişim sürecinde, Roman Jakobson'un "Dilsel İletişim Modeli"ne göre, altı öğe bulunmaktadır: Verici, Alıcı, Kod, Kanal, Bağlam, İleti (mesaj) (Günay 2004: 219-234).

Verici: İletişim sürecinde konuşarak veya yazarak iletişimi başlatan, iletiyi alıcıya gönderen kişi veya taraftır. İletişimde "verici"ye "kaynak" da denmektedir.

Alıcı: İletişimde vericinin iletisini dinleyen veya okuyan, iletiyi alan iletinin gönderildiği kişi veya taraftır.

Kod: İletinin üretildiği iletişim dizgesi veya dil sistemidir. Kod, verici ile alıcının ortak anlaşabileceği dili ifade eder ve duygu ve düşüncelerin şifrelenmesi anlamına gelir. Çünkü her dil bir kodlama sistemidir.

Kanal: Verici ile alıcının aynı kod içerisinde kullandıkları somut ileti aracıdır. Kanal, iletinin vericiden alıcıya aktarılmasında kullanılan iletişim biçimi veya yoludur.

Bağlam İletişim sırasında verici ile alıcının anlaşmasını, iletinin anlamını etkileyen tüm fiziksel ve psikolojik etkenlerdir.

İleti (mesaj, bildiri): Verici tarafından alıcıya aktarılan her türlü duygu, düşünce ve bilginin ifade bulduğu önerme veya metindir (Erdem, Karataş vd. 2015: 73-77).

Hali ve düz dokuma yaygılarda desenlerin ve kompozisyonların temel birimi olan yanışlar, "dokuyucu"(verici) ile "görücü"¹ (alıcı) arasında bir iletişim sağlaması açısından bir kod özelliği taşımaktadır. "İletinin üretildiği iletişim dizgesi veya dil sistemi" anlamına gelen kod, verici ile alıcının ortak anlaşabileceği dili ifade eder ve duygu ve düşüncelerin şifrelenmesi anlamına gelir. Bu nedenle, çeşitli renklerdeki iplikler aracılığıyla dokuyucunun duygu ve düşünce dünyasını farklı biçimlerde ve "şifreli" bir biçimde ifade etmesiyle oluşan yanışlar bir kod olarak, "dokuyucu"(verici) ile "görücü" (alıcı) arasındaki bilgi aktarımını sağlar. İletişim sürecindeki her kod ise çeşitli "gösterge"lerden oluştuğuna göre, yanışlar da birer göstergedir.

¹Görücü terimi burada "hali veya düz dokumaya (kilim, cicim, zili, sumak) bakan ve yanışı gören" anlamında bir terim olarak kullanılmıştır.

3. Gösterge

Toplumsal bir varlık olan insan, diğ er insanlarla baş ta doğ al dil (sözlü veya yazılı) olmak üzere ses, şek il, renk, beden dili ve nesnel er gibi çok çeş itli dil dış ı dizgelerle de iletişim kurabilmektedir. İnsanların toplumsal hayat iç erisindeki bütün iletişimlerinde kullandıkları bu iletişim dizgeleri o toplumda üzerinde uzlaş ılan anlamlı unsurlardan (sözcük, nesne, hareket, şek il, durum, olay vb.) oluş ur. İ ūte bu unsurlara gösterge adı verilmektedir. Buna göre gösterge (sign), "Genel olarak, bir baş ka şeyin yerini alabilecek nitelikte olduğ undan kendi dış ında bir řey gösteren her türlü nesne, varlık ya da olgu; özel olarak dilsel bir gösterenle bir gösterilenin birleş mesinden doğ an birim" (Vardar 2002: 106) olarak tanımlanmaktadır.

İnsanlar arası iletişimi gerçekleştiren ve insanın beş duyusuna hitap eden göstergelerin en önemli özellikleri; "şeyler" in kendisi olmadığı halde baş ka bir şeyin (durum, eylem, varlık) yerini tutarak onu temsil etme, bir ileti/mesaj (bilgi) iletme ve bu sayede de bir iletişimi gerçekleştirmedir. Ancak bu iletişimin sağ lanabilmesi için de o göstergeyi yorumlayabilecek, tanıyabilecek veya anlayabilecek bir ön bilgiye ihtiyaç vardır (Erkman-Akerson 2005: 20-21). İnsanın doğ ayı anlama veya diğ er insanlarla iletişim kurma amaçlarını gerçekleştirmek üzere üretilen göstergeler, belli bir dizge iç erisinde anlam kazanır ve bu nedenle de üretildikleri toplumun geç miş birikimi, tarihi, kültürü ve sosyal ortamlarıyla yakından ilgilidir (Günay 2002: 159). Göstergeler ile ilgili birç ok sınıflandırma yapılmış tır². Bunların hemen hepsi temelde göstergelerin doğ al veya yapay olma durumuna dayanmaktadır.

4. Yanışlar Gösterge midir?

İnsan var olduğ u andan itibaren duygu ve düş üncelerini çeş itli kodlar ve kanallarla ifade etmektedir. Bu ifade biçimlerinden biri de sanattır. Sanat ve dil arasındaki bu ilişki nedeniyle dış dünya algısının nesne (figür), çizgi, iplik, renk vb. unsurlarıyla görsel bir sanata dönüş ümü olarak değ erlendirilebilecek olan yanışların da hem bir biçim hem de bir gösterge (dil) özelliğ i taşı dığını söylemek mümkündür. Binlerce yıllık bir geç miş i olan ve üretildiğ i her toplumda çok çeş itli renk ve şek il farklılıklarına sahip olan yanışların bir gösterge olarak özelliklerini ortaya koyabilmek çok zordur³.

Yanışların gösterge olup olmadıklarının anlaş ılabilmesi için öncelikle göstergelerin temel özelliklerinin yanışlarda bulunup bulunmadığı na bakmak gerekmektedir.

a. Baş ka bir şeyin (durum, eylem, varlık) yerini tutarak onu temsil etme:

Türk halı ve dü z dokuma yaygılarında görülen yanışların çok çeş itli kaynakları vardır. Buna göre yanışlar, dış dünyadaki (nesnel gerçeklik) bitki, hayvan, insan, eşya vb. unsurların yerini tutmakta ve onları dokumalarda temsil etmektedir. Çünkü yanış, bir biçim olarak sözü edilen unsurların kendisi değ il, bir yansımasıdır.

b. Bir ileti/mesaj (bilgi, anlam) iletme ve iletişim sağ lama:

Yanışlar yerini tuttıkları unsurların iplik ve renkle üretilmiş bir iletisidir. Bu ileti (mesaj) hem bir biçim hem de bir sözcük (yanış adı) olarak dokuyucu ile o yanışı gören kişi(ler) arasında bir iletişimin gerçekleşmesini sağ lar.

Sanatın duygu ve düş ünceleri iletme iş levi veya özelliğ i halı ve dü z dokuma sanatında da söz konusudur. Dokuyucu, bir taraftan ürettiğ i halıdaki yanışlarla estetik bir kaygı ile sanatsal bir içeriğ e biçim verirken diğ er yandan da duygu ve düş üncelerini bu biçimle ve o biçimin adıyla ifade etmektedir.

Toplumsal hayat iç erisinde üretilen her gösterge duyguların ifade edildiğ i, basit bir iletişim aracı değ ildir. Bu göstergeler aynı zamanda insanların kendilerini, diğ er insanları ve hatta doğ ayı anlamak ve algılamak için üretilen birimlerdir (Günay 2002: 158). Göstergelerin iletişim amacıyla üretilmiş birimler olma özelliğ i Türk kültür hayatı için daha büyük bir önem taş ımaktadır. Geleneksel Türk toplum yaş ayış ındaki kadınların konumu ve durumu düş ünüldüğ ünde dokuyucu kadınların kendilerini ifade edebilmelerinin en önemli ve belki de tek yolunun halı ve dü z dokuma ürünleri olduğ u anlaş ılacaktır. Görüldüğ ü gibi yanışlar

²Bu sınıflandırmalardan en ayrıntılısını, Amerikalı mantıkçı Charles Sanders Peirce tarafından, göstergelerin kendisi, nesnesi ve yorumlayıcı açısından yapılan 66 baş lıktan oluş an sınıflandırma olduğ u ve özellikle nesnesi açısından yapılan sınıflamanın (görüntüsel gösterge (icon), belirti (index), simge (symbol) günümüze kadar ulaş an en kalıcı ve önemlisi olduğ u belirtilmektedir (Günay 2002: 181-182)

³Yanıřların göstergebilime göre özellikleri, tarafımızdan şu anda yayın sürecinde olan bir makalede ayrıntılı bir şekilde ele alınmış tır. Konuyla ilgili çok daha geniş bilgi, buradan temin edilebilecektir.

(desenler ve kompozisyonlarla birlikte) dokuyucuların ifade etmek istedikleri anlama bir dil haline gelmektedir. İşte bu dil çeşitli göstergelerden oluşmaktadır. Halı ve düz dokumalardaki bu özellik, birçok halk anlatısına şiire⁴, şarkıya ve türküye⁵ yansımıştır.

Sonuç olarak, duygu ve düşüncelerin bir ifade biçimi veya "dil"i olarak değerlendirilebilen yanışlar, halı ve düz dokuma yaygılardaki şekliyle (görsel sanat) ve adıyla; göstergelerin temel özellikleri olan "başka bir şeyin (durum, eylem, varlık) yerini tutarak onu temsil etme ve bir ileti/mesaj (bilgi) iletmeye ve bu sayede de bir iletişimi gerçekleştirme" özelliklerine sahip olmaları nedeniyle bir "gösterge" özelliği taşımaktadır.

Gösterge özelliği taşıyan yanışların üç türünden söz etmek mümkündür: **Görüntüsel gösterge olan yanışlar, simge olan yanışlar, dil göstergesi olan yanış adları.** Halı ve düz dokuma sanatında kullanılan yanışların, bir fotoğraf örneği kadar olmasa da, benzerlik ilişkisi ile ortaya çıkmış ya da diğer bir ifadeyle, bakıldığında neye benzetilerek üretilmiş olduğunun anlaşılabilirliği yanışlar birer görüntüsel göstergedir.

Yapay göstergelerin en önemli türlerinden biri olan uzlaşım (saymaca) göstergeler dil göstergeleri ve simgelerdir. Simgeler saymaca ve görsel yanı ağır basan göstergeler olarak kabul edilmektedir. Burada en önemli konu, simgede somut bir nesne (gösteren) ile soyut bir durumun belirtilmesidir (Günay 2004: 66-68). Örneğin, eli belinde olarak adlandırılan bu yanış, Türk kültüründe "Dişilik, doğurganlık, uğur, bereket, kısmet vb" simgesi olarak kullanılmaktadır.

Dil göstergesi ise yanışların adlarıdır. Türklerin hayvancılığa dayalı göçerevli kültürüyle ortaya çıkarak temel giyecek ve çadır ihtiyacını karşılamak için anavatanları olan Orta Asya'da yapılmaya başlayan dokumacılık, daha sonra tüm Türk dünyasında olduğu gibi Anadolu'da da sanat hâline gelmiştir. Bu sanatın en önemli unsur olan yanışlar, hayat tarzının bir sonucu olarak genellikle bitki, hayvan ve geometrik şekillerden esinlenerek oluşturulmuştur. Bu tasarımlar, Türkçenin sunduğu imkânlar çerçevesinde adlandırılmıştır. Türkçenin binlerce yıllık sözlü ve yazılı olarak kullanılmasıyla sahip olduğu çeşitli kavramları karşılama imkânı Türkçeye, adlandırma konusunda çok verimli bir dil olma özelliği kazandırmıştır. Bu verimliliği, Türkistan'dan Anadolu'ya kadar bütün Türk coğrafyalarında binlerce yıldır varlığını sürdürmeye devam eden Türk halı ve düz dokuma sanatının en önemli göstergesi olan yanışların adlandırılmasında da görmek mümkündür. Türk dilindeki yanış adlarının incelenmesi (Karataş 2013a) sonucunda, Anadolu sahasındaki yörelerde tekrar edenlerle birlikte 5213 yanış adı tespit edilmiştir. Bu yanış adları üzerine yapılan çalışmalarda, yanışların Türkçenin çok zengin sözcük türetme sistemlerinin kullanılmasıyla türetildikleri (Karataş 2013a: 46-85, 2014: 1029-1030); bu türetme sırasında adlarını çeşitli şekil, hayvan, bitki, nesne/eşya/varlık, organ, hareket, kişi, millet (ya da boy, oymak), ilişki/nitelik, tabiat unsuru, yer, renk, soyut varlık, yer/durum adlarından aldıkları (Karataş 2013a: 91-139, 2014: 1030-1031); bu adlandırmaların yapılması sırasında adlandırma yöntemi açısından çeşitli yollar (ilk-özgün-adlandırma yolu, ikincil adlandırma yolu) izlendiği ve burada da çeşitli anlam olaylarının (deyim aktarması, ad aktarması) gerçekleştiği (Karataş 2013a: 142-168, Karataş 2013b, 2014: 1031-1033) görülmüştür.

Sonuç olarak, her yanış bir göstergedir ve bu göstergeler de üç farklı türde karşımıza çıkmaktadır. Ancak hangi türde olursa olsun tüm yanışlar bir "şey" in yerini tutar ve bir anlam ifade ederek iletişim sağlar. Ancak iletişimin gerçekleşmesi, verici ile alıcının koddan (yanış) aynı anlamı çıkarmasıyla mümkün olabilir. Bu da dokumacılık örneğinde, yanışa bakan/gören kişinin dokuyucunun yanış, desen ve kompozisyonla anlatmak istediğini anlayabilmesiyle gerçekleşebilir. Kodu çözemeyen, yanışı anlayamayan görücü (alıcı) dokuyucunun (verici) iletmek istediğini asla anlayamayacaktır.

"...anlam sağlamaya yönelik her gösterge dizgesi belli bir kültürün parçası" olduğu için "gösterge ile nesnesi arasındaki ilişki toplumsaldır." (Günay 2002: 185). İşte bu nedenle, bir

⁴"Sevdiğine sözü olan bir kilim dokur./Kilimin dilinden ancak anlayan okur!/Sırlarımı verdim sana, sevgimi verdim;/Şu gönlümü kilim yaptım, yoluna serdim (...). Kilim kalbin aynasıdır, gönlün sesidir./Her nakışı bir duygunun ifadesidir./Kilim sevgiliye çağır, aşka davettir./Kimi renkler şikâyetir kimi hasrettir."

⁵"Bülbülüm şaki beni/Mektubum oku beni/Aşkına oldum yumak/Kilimde doku beni. Şu sevdadan bayıldım/Seni gördüm ayıldım/Geçtiğin yollara ben/Kilim oldum, yayıldım. Dolaştım adım adım/Dört bucağı taradım/Gözlerinin rengini/Kilimlerde aradım."

gösterge olarak yanışların anlaşılabilmesi, yani kodunun çözümlenebilmesi için onu dokuyan "özne"nin içinde bulunduğu toplumun sosyo-kültürel yapısı hakkında bilgi sahibi olunması ve bu kodlar hakkında sahip olunması gerekmektedir. İşte iletişimde buna bağlam adı verilmektedir. Bağlam göz ardı edilerek iletişim sürecinin anlaşılması pek mümkün değildir. Bu nedenle, halı ve düz dokuma sanatı ürünlerinin anlaşılabilmesi için öncelikle tüm yanışların neyi göstermiş olabileceğinin araştırmalarla ortaya konması gerekmektedir.

Aşağıda Anadolu'nun çeşitli bölgelerindeki bazı yanışların adlarının nereden geldiğine dair birkaç örnek bulunmaktadır:

Yılanlı yanışı ile ilgili özellikle Milas yöresine ait farklı varyantları da olan bir halk anlatısı bulunmaktadır. Bunlardan birine göre, "halk arasında inanışa göre çocuğu olmayan bir hanım yıllar sonra doğan çocuğu kadın halı dokurken yılan sokularak öldürülmüş. Kadın halısına bir yılan motifi işleyerek her gün bu yılanı tepeleyip acısını unutmaya çalışmıştır." (Deniz 1987 -17).

Kartal yanışı ile ilgili "dokuyucunun evinde veya çevresinde bulunan bir erkeğı yani babayı, kocayı sevgiliyi anlattığı ve yörede bu yanışa el de denildiğı" belirtilmiştir (Çukurova 1993: 122).

Gülbudağı ile ilgili "Gelin olan ve yeni ev kuranlara hediye edilir. Sülaleniz geniş olsun, çocuklarınız bol olsun, sağıklı olsun, aileniz dalı budaklı olsun, genişlesin diye verilir." bilgisi kaydedilmiştir (Baraz 2000: 55).

Lokum ya da karagöz yanışının adı, eskiden Yörük kadınlarının bebekleri acıktığı veya ağladığı zaman bir tülbente sardıkları lokumu verip susturmalarından gelmektedir. Ayrıca bu yanışın, saflık ve temizliğı sembolize ettiği ve insan ömrünün ilk on yılını anlattığı belirtilmiştir (Çukurova 1993: 122-123).

"Devesiyle Göksu'yu geçerken boğulan bir yolçunun devesi üzerinde, bu yanışın işlendiğini alaçuvall görüldü. Bir süre sonra, ölen şahsın adının "Goçalı" olduğu öğrenilince yanışa da bu ad verilir." (Dulkadir 1985: 134).

Çanakkale Ayvacık yöresinde gırla kelimesinin "aksak, topal insan" anlamına geldiğı kaydedilmiştir (Deniz 1998a: 90).

Görüldüğü gibi her yanış gerek biçimi gerekse adıyla birer gösterge olarak çeşitli anlamlar taşır. Bu anlamların belirlenebilmesi dokuyucu ile yanışı görenin arasındaki iletişimin gerçekleşmesi için şarttır.

Sonuç

Duygu ve düşüncelerin bir ifade biçimi veya "dil"i olarak değerlendirilen yanışlar, halı ve düz dokuma yaygılardaki şekliyle (görsel sanat) ve adıyla; göstergelerin temel özellikleri olan "başka bir şeyin (durum, eylem, varlık) yerini tutarak onu temsil etme, bir ileti/mesaj (bilgi) iletme ve bu sayede de bir iletişimi gerçekleştirme" özelliklerine sahip olmaları nedeniyle bir "gösterge" özelliğı taşımaktadır.

Görüntüsel gösterge, simge veya dil göstergesi gibi farklı gösterge türüyle incelenebilecek olan yanışlar, her üç türde de bir "anlam" ifade etme temel özelliğine sahiptir. Buna göre, söz konusu yanışlar olduğunda her yanışın bir anlamı olduğu ve bu anlamı anlayabilmek için yanışın "kod"unun çözümlenmesi gerektiğı unutulmamalıdır.

Bu gereklilik hem yatay iletişim hem de dikey iletişim için şarttır. Yanışlar, gerek binlerce yıllık geçmişin gerekse günümüz Türk dünyasının ortak duygu ve düşünce dünyasını göstermeleri nedeniyle Türk milletinin estetik ve görsel bir dili olma özelliğine sahiptir. Bu nedenle, hayatını Türk dünyasının birliğine adanmış İsmail Gaspıralı'nın "dilde, fikirde, işte birlik!" felsefesinin en büyük ispatı da Türk yanışlarıdır.

Türkçeyle birlikte yanışlar da, Türk milletinin ortak duygu ve düşüncesinin, algılayış biçiminin en somut göstergesidir. Sadece Türkçe değil, Türk yanışları da Türk dünyasının "ortak dili"dir. Ancak yanışların bu özelliğinin Türk dünyasının birliğine hizmet edebilmesinin

tek yolu yanlışları anlayabilmektir.

Unutulmamalıdır ki, iletişim için “anlaşmak” şarttır ve “anlaş”mak için de “an-la-” gerekir! Dünyanın dört bir yanına dağılmış Türk halkları, birbirlerinin “dil”ini tanıyıp anlamaya çalıştıkça tek bir millet, yani “Türk milleti” olduklarının farkına varacaklardır.

Kaynakça

1. Nesrin Baraz (2000). Eskişehir'in Halkbilimsel Değerleri-I, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
2. Didem Çukurova (Atış) (1993). Yağcıbedir Halılarının Günümüzdeki Durumu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Geleneksel Türk El Sanatları Bölümü, Tekstil El Sanatları Anabilim Dalı, İstanbul.
3. Uğur Demiray (1994). İletişim Ötesi İletişim (Meta-Communication), Turkuaz Yayıncılık, Eskişehir.
4. Bekir Deniz (1987). “Milas Halıları”, Bilim Birlik Başarı Dergisi, Y. 12, S. 49, s. 13-20.
5. Bekir Deniz (1998). Ayvacık (Çanakkale) Yöresi Düz Dokuma Yayguları, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara.
6. Hilmi Dulkadir (1985). “Yanırlarımız”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi, Şubat, s. 130-150.
7. Erdem, Mehmet Dursun; Mustafa Karataş, Hirik Erkan (2015). Yeni Türk Dili, Maarif Mektepleri, Ankara.
8. Erkmán-Akerson, Fatma (2005). Göstergebilime Giriş, Multilingual Yayınları, İstanbul.
9. Günay Doğan. Göstergebilim Yazıları, Multilingual Yayınları, İstanbul.
10. Günay V. Doğan (2004), Dil ve İletişim, Multilingual Yayınları, İstanbul.
11. Mustafa Karataş (2014). “Türk Yanırlarının Dili”, VI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu (4-7.12.2013, Bursa) Bildirileri, s. 1023-1035, 2014.
12. Mustafa Karataş (2013b): “Yanırların Adlandırılma Yolları”, Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Turan Yazgan'a Armağan Üçlemesi-2), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını, Y.35, C.105, S. 207, 373-388.
13. Mustafa Karataş (2013a). Türk Dilinde Yanırl (Motif) Adları-Anadolu Sahası, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Yayınları, Muğla.
14. Vardar Berke (2002). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü, Multilingual Yayınları, İstanbul